

Fundamentalist Reading and Understanding of New Ideologies "Review and Analysis of Two Odes by Mohammad Al-Maghout and Ahmad Shamlou"

Zohreh Ghorbani Madavani^{1*} | Amir Mesgar²

1. Corresponding Author, Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allame Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: zghorbani@atu.ac.ir
2. Assistant Professor of Arabic Language and Literature Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allame Tabataba'i University, Tehran, Iran. E-mail: amir_mesgar@atu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 13 October 2023

Received in revised form: 18 April 2024

Accepted: 27 April 2024

Keywords:

Foundationbreaking,
Derrida,
Ideology,
Mohammad AlMaghout,
Ahmed Shamlou.

ABSTRACT

Jacques Derrida, influenced by the uncertainty approach that emerged in the 20th century, began to establish a foundational perspective in the West. Following the New Criticism's success in diminishing the impact of external relations on the text, the focus shifted to the text itself, along with its form and structure, as the primary subjects of criticism. Consequently, critics increasingly concentrated on the text, while interest in the reader and the addressee diminished. But by proposing his theory, Derrida emphasized the essential role of the reader, thereby prompting a critique of traditional reading practices. He argued that it is impossible to ascribe a definitive meaning to a text. Given the diverse audiences and the inherent contradictions present within the same text, readers can derive multiple interpretations. Derrida believed that the intellectual and cultural background of a text's audience plays a crucial role in its analysis, contributing to the varied and sometimes contradictory interpretations of the same text. Furthermore, the denial of inherent meaning within the text also results in diverse interpretations.

Cite this article: Ghorbani Madavani, Z., Mesgar, A. (2025). Fundamentalist reading and understanding of new ideologies" Review and analysis of two odes by Mohammad Al-Maghout and Ahmad Shamlou". *Research in Comparative Literature*, 15 (1), 43-62.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2024.9713.2541

Extended Abstract

Introduction:

Deconstruction is a method of textual analysis and interpretation that originated from the ideas and philosophy of Jacques Derrida, a prominent French philosopher of the twentieth century. This approach challenges the conventional understanding of language and meaning, particularly the belief that texts have fixed, stable, or singular meanings.

According to Derrida, language is inherently unstable, and the meaning of any given text is perpetually deferred through an endless chain of signifiers. Words do not point to stable, referential realities; instead, they refer to other words, which in turn refer to additional words, creating an infinite process of deferral and difference—a concept Derrida termed "différance."

This indicates that any effort to derive a definitive or conclusive interpretation from a text is inherently flawed. The meaning is not embedded within the text, waiting to be uncovered by the reader; rather, it is generated through the act of reading itself.

In this context, deconstruction not only challenges the authority of the author but also questions the validity of traditional interpretations that seek to establish a single "correct" reading. It encourages readers to actively engage with the text, to interrogate its underlying assumptions, and to reveal the internal contradictions and tensions that undermine its claims to unity and coherence.

Thus, from a deconstructive perspective, the act of interpretation shifts from uncovering hidden truths within a text to exploring the myriad possibilities of meaning that arise through careful and critical engagement with language. This form of reading celebrates multiplicity, ambiguity, and the playful nature of language. Importantly, this approach does not seek to obliterate meaning entirely; rather, it aims to illuminate the complexity and contingency involved in the production of meaning.

From this perspective, deconstruction can be understood as a reader-centered or audience-centered approach to reading, in contrast to earlier schools of criticism such as New Criticism, which emphasized the autonomy of the text and sought to isolate it from the author, reader, and historical context. While New Criticism directed attention to the "text itself," focusing on its formal qualities and internal coherence, deconstruction shifts the focus to the reader. It asserts that meaning arises not solely from the text, but from the dynamic, contextual, and open-ended interaction between the text and the reader.

To define deconstruction succinctly, we can say that it is a method that rejects binary oppositions (such as presence/absence, literal/metaphorical, or center/periphery) as fixed and stable. Instead, it reveals how these oppositions are constructed within texts and how they can be reversed, displaced, or rendered unstable. Deconstruction aims to challenge the ideological foundations of a text, dismantling the structures that support a singular or dominant meaning.

In doing so, it liberates the text from the confines of a central, fixed interpretation, allowing for alternative readings and multiple perspectives.

In light of these theoretical foundations, this article aims to apply the method of deconstruction to two odes: one by Mohammad Al-Maghout, a prominent Syrian poet known for his satirical and revolutionary style, and another by Ahmad Shamlou, the renowned Iranian poet and intellectual. The purpose of this analysis is to uncover new ideological dimensions by dismantling the textual and semantic structures that seem to uphold a singular ideological perspective.

Method:

The methodology of this study is grounded in the theoretical principles of deconstruction, with a specific emphasis on its implications for ideological critique. By analyzing two selected odes through this lens, we aim to uncover the internal contradictions and tensions that undermine the superficial ideological messages of the texts.

The selection of Al-Maghout and Shamlou is not arbitrary; both poets are regarded as voices of resistance and revolution within their respective cultural and political contexts. However, as deconstruction reveals, their poetic language may not always align seamlessly with their ideological intentions. In other words, the form and structure of their language can generate unintended meanings that challenge or complicate their ideological objectives.

Results and Discussion:

Our analysis of the two poems revealed several key insights into the relationship between language, ideology, and meaning. One of the most significant outcomes of employing a deconstructive approach is the acknowledgment that texts do not convey a single, unified message. Rather, they are open to multiple interpretations, many of which may contradict the author's apparent or intended message. In both Al-Maghout's and Shamlou's poems, there is a stark contrast between the poets' revolutionary aspirations and the passive or complicit attitudes of the people. In Al-Maghout's poem, this contrast is vividly illustrated through the speaker's desire to instigate societal change, which is met with the apathy and inertia of the masses. Similarly, in Shamlou's work, the speaker conveys frustration and even disdain toward the people, lamenting their unwillingness to rise and transform their reality. This duality—between the poet's idealism and the people's indifference—is not merely thematic but also structural, embedded in the very language of the poems.

What becomes evident through deconstruction is that both poets, despite their intentions, use language that is not entirely aligned with their ideological goals. They employ metaphors, imagery, and nuanced expressions that subtly undermine the narrative of transformation and progress. This linguistic dissonance creates an opportunity for alternative interpretations, suggesting skepticism, disillusionment, or even resignation. In some cases, the poets inadvertently introduce contradictions that lead to the interpretation that change is unattainable, or that the poet's vision is inherently flawed or naive.

Moreover, deconstruction enables us to challenge traditional hierarchies within the text. While the poet may seek to privilege one side of a binary (e.g., poet vs. audience, change vs. stagnation, speech vs. silence), a deconstructive reading reverses or complicates these oppositions. In doing so, it reveals how the text depends on what it seeks to exclude or suppress, thereby exposing its internal reliance on the very ideas it seems to reject.

Another crucial observation is that language, in both poems, does not function as a transparent medium for conveying ideology. Instead, it serves as a disruptive force, continually destabilizing meaning and rendering it impossible to settle on a single, coherent ideological message. This phenomenon is not a result of a lack of poetic skill or clarity; rather, it is an inherent characteristic of language itself, as Derrida argued. Meaning is always in flux, and the poet's control over language is never absolute.

Conclusion:

In the end, by finding contradictions in the structure of these phrases, we were able to easily understand new meanings. And according to the perception of new meanings, we were able to extract a new ideology from the odes of the Arab traveler in the stations of space and curse. While both poets were looking for the ideology of change and revolution in their odes, but the language structure they used was not completely in the service of this ideology, and it made us able to break this new ideology structure, which is the lack of change and transformation. extract from the text.

خوانش شالوده شکنانه و برداشت ایدئولوژی‌های جدید «بررسی و تحلیل دوقصیده از محمد الماغوط وأحمد شاملو»

زهره قربانی مادوانی^{۱*} | امیر مسگر^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه:

zghorbani@atu.ac.ir

۲. استادیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه:

amir_mesgar@atu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

ژاک دریدا تحت تأثیر رویکرد عدم قطعیتی که در قرن بیستم پدید آمده بود دست به ارائه رویکرد شالوده‌شکنانه در غرب زد. بعد از آن که نقد نو توانست سیطرهٔ مناسبات خارجی بر متن را از بین ببرد و خود متن و شکل و ساختار آن را به عنوان مباحث اصلی نقد مطرح کند، توجه همه ناقدان معطوف متن گشت و کمتر کسی به خود خواننده و مخاطب متن اهمیت می‌داد. ولی دریدا با مطرح نمودن نظریه خود برای خواننده نقش اساسی در نظر گرفت و بدین شکل شاهد نقد خواننده محور گشتیم. در کنار این موضوع نفی حضور معنا در متن نیز منجر به برداشت‌های متفاوت از متن می‌شود. از این رو در این جستار با از بین بردن شالوده دو قصیده «مسافر عربی فی محطات السماء» از «محمد الماغوط» و قصیده «لعت» از «احمد شاملو» به روش توصیفی-تحلیلی متوجه شدیم که علاوه بر ایدئولوژی-های مدنظر این دو شاعر می‌توان ایدئولوژی‌های مختلفی را برداشت کرد. برای نمونه هردو شاعر در قصیده‌های خودشان به دنبال آن بودند که عدم تغییر و تحول در جامعه را مورد نقد قرار بدهند و مخاطبان خود را به ایجاد تغییر تشویق نمایند، ولی با رویکرد شالوده‌شکن توانستیم ساختار اصلی این دوقصیده را بر هم بزنیم و ایدئولوژی اصلی را از بین ببریم و ایدئولوژی‌های دیگری را جایگزین آن کنیم.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۸

واژه‌های کلیدی:

شالوده‌شکنی،

دریدا،

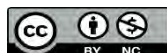
ایدئولوژی،

محمد الماغوط،

احمد شاملو.

استناد: قربانی مادوانی، زهره؛ مسگر، امیر (۱۴۰۴). خوانش شالوده شکنانه و برداشت ایدئولوژی‌های جدید «بررسی و تحلیل دوقصیده از

محمد الماغوط وأحمد شاملو». *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۵ (۱)، ۴۳-۶۲.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jccl.2024.9713.2541

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

شالوده‌شکنی روشی برای خوانش متون است که از افکار ژاک دریدا^۱ نشأت گرفته است. در شالوده‌شکنی^۲ متن یک معنای ثابت و مشخصی ندارد، چراکه اصلاً کلمات معنای مشخصی ندارند که بخواهیم از ترکیب آن‌ها به معنای واحدی از متن مورد نظرمان دست پیدا کنیم. بلکه معنا در فرآیند خوانش متن به تعویق می‌افتد. و این خواننده است که متن را به چالش می‌کشد، و به سؤال پرسیدن از آن می‌پردازد و آن را به سخن وامی‌دارد، و کم‌کم دست به تولید معنا می‌زند. و باید توجه نمود که این معنا، معنای نهایی متن نیست و ممکن است خواننده‌ای دیگر از همان متن یک معنای متفاوتی را برداشت کند.

با توجه به آن چه که تا بدین جا گفته شد می‌توان به «مخاطب محوری یا خواننده محوری» بودن شالوده‌شکنی اشاره نمود. بعد از آنکه نقد نو^۳ توانست توجه نقد را به سمت خود متن معطوف بدارد، شالوده‌شکنی به دنبال این بود تا مخاطب را محور خوانش قرار دهد. اگر بخواهیم شالوده‌شکنی را خلاصه و ارتعریف کنیم، می‌توانیم بگوییم: «شالوده‌شکنی روشی است که تقابل‌های دوگانه‌ی کلاسیک و رابطه دالی-مدلولی را قبول ندارد. و با از بین بردن ایدئولوژی اصلی متن به دنبال آن است که سلطه یک معنای خاص را از بین ببرد و زمینه را برای تولید معانی مختلف آماده سازد. بدین گونه شالوده‌شکنی می‌کوشد تا مرکزیت معنایی یا معنا محوری را از متن بگیرد و متن را از اسارت یک معنای خاص خارج کند؛ زیرا در نگاه ساخت‌شکنی، واژه‌ها و تعبیرات، دارای قطعیت معنایی نیستند تا موجب یک مفهوم یا معنای تغییر ناپذیر در متن شوند». (امامی، ۱۳۸۲: ۱۰)

دریدا با نقد دوقطبی در شالوده‌شکنی به دنبال این بود که این برتری را از بین ببرد و به مخاطب متن اجازه بدهد که سایر ایدئولوژی‌های موجود در متن را، مورد بررسی قرار دهد. ایدئولوژی‌هایی که شاید هرگز مورد نظر نویسنده نبوده‌اند ولی ساختارهای زبانی موجود در متن این اجازه را به مخاطب می‌دهد تا این ایدئولوژی‌ها را برداشت کند. این امر منجر به ظهور معانی متفاوتی از یک متن می‌شود، و بدین ترتیب معنای نهایی که در دیدگاه کلاسیک در متن گنجانده می‌شود از بین می‌رود. در واقع از

1. Jacques Derrida
2. Deconstruction
3. New Criticism

بین بردن این دوقطبی باعث می‌شود که ترجیح و برتری از بین برود تا افق‌های معنایی جدید در پیش روی مخاطب قرار بگیرد.

از این رو نویسندگان در این جستار به دنبال آن هستند که با بررسی دو قصیده از «الماغوط» و «شاملو» بتوانند تضادها و تقابل‌ها را استخراج نمایند، و بدون در نظر گرفتن ایدئولوژی اصلی متن به دنبال آن هستند معانی جدیدی را برای آن در نظر بگیرند. بنابر عقیده شالوده‌شکنان مخاطب با پیدا کردن تضادهای موجود در متن می‌تواند نشان دهد که نویسنده زبان را به شکلی به کار گرفته است که می‌تواند معانی‌ای جدا از معانی مدنظر نویسنده ایجاد کند. درواقع ما باشکستن ساختار متن به دنبال معانی‌ای هستیم که نویسنده یا متکلم به دنبال آن‌ها نبوده است. یا بهتر است بگوییم شالوده‌شکنان به دنبال تضادی هستند که در نوشته یک نویسنده وجود دارد و از طریق این تضاد به دنبال آن هستند که نشان دهند آنچه که نویسنده نوشته با آنچه که می‌خواهد مخالف است. از این رو نویسندگان این جستار می‌توانند به دنبال معانی وایدئولوژی‌هایی باشند که اصلاً نه «الماغوط» و نه «شاملو» به دنبال آن‌ها نبوده‌اند ولی کاربرد زبانی‌ای که داشته‌اند اجازه برداشت این معانی را به مخاطب می‌دهد. باید به این نکته توجه داشت که این دو شاعر از سردمداران شعر سپید در ادبیات فارسی و عربی می‌باشند و از این رو در این مقاله به بررسی شعر آن‌ها خواهیم پرداخت. همچنین از آنجایی که در دو قصیده «مسافر عربی فی محطات الفضاء» و «لعنت» شاهد اشتراک ایدئولوژی هستیم، ترجیح دادیم که این دو قصیده را برای انجام خوانش شالوده‌شکنانه انتخاب کنیم.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

با توجه به اینکه باید در انتخاب و گزینش کلمات توسط شاعر دقت تمام انجام بگیرد در این مقاله سعی خواهیم کرد که با به کارگیری رویکرد شالوده‌شکن و پیاده‌سازی آن بر دو قصیده الماغوط و شاملو نشان دهیم که چگونه می‌توان با شکستن شالوده متن ایدئولوژی‌های جدید برداشت کرد و اینکه اهمیت گزینش کلمات نیز نمایان خواهد شد. و یکی از اهدافی که نویسندگان این مقاله به دنبال آن هستند، تطبیق وپ پیاده سازی شالوده‌شکنی بر متن است تا بدین شکل بتواند افق‌های معنایی جدیدی را از متن استخراج کنند، و کارآمدی این روش را در خوانش اشعار را مورد ارزیابی قرار دهند. همچنین نویسندگان در این مقاله سعی دارند تا شیوه‌هایی که دریدا برای خوانش متون معرفی می‌کند را بر روی متن پیاده سازی کنند، و به مطرح کردن جوانب نظری اکتفا نکنند.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- چگونه می‌توان با به کارگیری رویکرد شالوده‌شکنی در خوانش دوقصیده از شاملو و الماغوط به افق‌های معنایی جدیدی دست پیدا کنیم، که هرگز مد نظر این دو شاعر نبوده است؟

- چگونه می‌توان با به کارگیری رویکرد شالوده‌شکنی ایدئولوژی اصلی متن را از بین برد و دست به تولید ایدئولوژی وجهان‌بینی جدید زد؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی که درباره الماغوط و شاملو کار شده است مقالاتی چون «تحلیل جامعه‌شناختی شعر «شاملو» و «ابوماضی» بر پایه نظریه «زالامانسکی» به قلم علی اکبرزاده و یزدانی، مقاله «تحلیل فرایند نظام گفتمانی طرح‌واره‌های تنشی - عاطفی در شعر ادونیس و شاملو با رویکرد نشانه معنانشناسی (مطالعه موردی شعر «مرثیه الحلاج» و «مرگ ناصری»)» از نجفی، بلاوی و جابری، مقاله «محمد الماغوط و احمد شاملو فی جدلیّة العاطفة والفكرة» از خرمی و نودهی و مقاله «زمینه اجتماعی اشعار شاملو و ماغوط» از قادری و مهری می‌باشد.

در زمینه روش نقد شالوده‌شکنی نیز شاهد منابع بسیار زیادی از قبیل کتاب شالوده‌شکنی نوشته کرسوفر نوریس^۱ و کتاب ساخت شکنی در فرایند تحلیل ادبی نوشته نصرالله امامی و همچنین کتاب ساختار و تأویل متن نوشته بابک احمدی می‌باشیم، که در کنار نوشته‌های ژاک دریدا منابع بسیار مفیدی برای فهم این شیوه نقدی می‌باشند، و در واقع دست به معرفی جنبه‌های نظری این روش زده‌اند. در کنار این کتاب‌ها شاهد مقالات فراوانی هستیم که به دنبال کاربست این روش خوانش در متون ادبی هستند، که می‌توان به مقاله «نقد شالوده‌شکنانه ی دوداستان از بیژن نجدی» و همچنین مقاله «خوانش شعرهای مولوی و امیلی دیکنسون^۲ از دیدگاه شالوده‌شکنی ژاک دریدا» اشاره کرد که از این روش در خوانش متون ادبی بهره برده‌اند. ولی نویسندگان در این مقاله علاوه بر خوانش متون ادبی براساس رویکرد شالوده‌شکنی به دنبال آن هستند که با این مکانیزم و با توجه به ساختار زبانی متن دست به تولید ایدئولوژی‌های جدیدی بزنند که هرگز مد نظر شاملو و الماغوط نبوده‌اند. در واقع اگر ما متنی را براساس شالوده‌شکنی نقد کنیم می‌توانیم ایدئولوژی‌ها و جهان‌بینی‌های مختلفی را از متن خارج کنیم

1. Christopher Norris

2. Emily Dickinson

که هرگز مورد توجه نویسنده یا شاعر نبوده‌اند. و علاوه بر این تلاش شده است تا افقی واضح از این رویکرد به مخاطب عرضه گردد تا با جوانب و ابزار نقد شالوده‌شکنانه آشنا شود.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

با توجه به مکانیزمی^۱ که شالوده‌شکنی در اختیار خواننده قرار می‌دهد این امکان وجود دارد که مخاطب با شکستن شالوده متن به معانی‌ای دست پیدا کند که هرگز مدنظر نویسنده نبوده است. همچنین عدم قطعیت معانی کلمات نیز خود منجر به دستیابی به معانی جدید می‌گردد.

خواننده می‌تواند با شکستن شالوده متن، ایدئولوژی^۲ اصلی را از بین ببرد و بر اساس ساختار زبانی دست به تولید جهان‌بینی جدید بزند. همچنین نحوه انتخاب کلمات در برداشت ایدئولوژی‌های جدید تأثیر گذار چرا که کلمات حامل ایدئولوژی‌های مختلفی می‌باشند، که شاید با ایده اصلی متن در تناقض باشند، و این امر خود باعث پیدایش جهان‌بینی جدیدی می‌شود.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۱-۲. شالوده شکنی

ارائه تعریف از روشی که به دنبال از بین بردن معنا و قطعیت می‌باشد کاری بس دشوار و یا غیر ممکن می‌باشد. ولی در ادامه تلاش خواهیم نمود تا تعریفی از این نظریه ارائه دهیم، تا اهداف و پیشینه این دیدگاه برای خواننده آشکار گردد. «ساختارزدایی یک نظریه با مجموعه‌ای از قوانین نیست، بلکه ساختارزدایی یک روش خوانش، حالتی از نوشتن و مهم‌تر از همه روشی از تفسیر یک متن است که با اصول ثابت سنت‌گرایان، دنیای خارج از متن، زبان و معنا مخالف است.» (فاضل اسدی، بیتا: ۴۰)

در واقع دریدا باروشی که ارائه داده است به دنبال آن است تا دریایی از معانی داشته باشد و نه یک معنای قطعی و واحد. به اعتقاد وی هر دال به دال دیگری دلالت دارد و به همین شکل هیچگاه به معنای واحد و نهایی نخواهیم رسید، و مفسر بر اساس این روش با خوانش متن، دست به تولید معنا می‌زند. مادامی که مفسر یک ایدئولوژی برتر و یا معنای قطعی را مسلط بر متن نمی‌داند، می‌تواند معانی مختلف و بی‌شماری را از متن برداشت نماید. ولی باید به این نکته توجه داشت که این معانی بدون پایه و اساس برداشت نمی‌شوند بلکه ساختار زبانی‌ای که نویسنده یا شاعر به کار برده این اجازه را به مخاطب و یا مفسر می‌دهد تا معانی دیگری را برداشت کند که هیچگاه مدنظر نویسنده نبوده است، و در واقع می‌-

1. Mechanism

2. Ideology

توان گفت این معانی از ارتباط بین دال و مدلول بالاتر می‌باشد. همچنین برداشت معانی جدید می‌تواند با پیشینه فکری و فرهنگی مخاطب هم در ارتباط باشد.

با توجه به آنچه که گفته شد و به زبان ساده مختصر ساخت‌شکنی یعنی: «معنای ظاهر واژه‌ها و جملات و کلام اعتباری ندارد. مفسر به دنبال معنای قطعی و نهایی نیست، چون اصلاً امکان‌پذیر نیست. او به دنبال معنای پراکنده و پنهان و دور از هم و گسسته‌ایی است که زبان در ذهن ایجاد می‌کند، و این جستجو و کشفی بی‌پایان است. همین طور که متن را می‌خوانیم بی‌اختیار ساخت‌شکنی هم می‌کنیم و به دنیای معناهای بی‌نهایت می‌رویم، پس معنای نهایی وجود ندارد. دریدا تفسیر را نوعی بازی می‌داند که مثل بازی شطرنج بی‌انتهاست و به لوی اشتروس خرده می‌گیرد که ساده اندیشانه بر آن است راز جهان و حقیقت را درک کند.» (شمیسا، ۱۳۹۴: ۲۲۶) و باید بدین نکته توجه نمود که ساختار شکنی را روش و یا نظام خاصی نمی‌توان در نظر گرفت و تنها هدف بنیادینی شالوده‌شکنی «در هم ریزی و فروپاشی مرزها و قیود و به پرسش کشیدن باورهای تثبیت شده و تزلزل قطعیت هاست.» (بی نظیر، ۱۳۹۳: ۴۴)

و این عدم قطعیتی که در این رویکرد ملاحظه می‌شود متأثر است از «تزلزل قطعیت‌های علمی در قرن نوزدهم و سراسر قرن بیستم که موجب تردیدهای فلسفی نسبت به واقعیت گردید.» (امامی، ۱۳۸۲: ۱۱) در واقع می‌توان گفت بعد از ظهور نظریه فروید^۱ و همچنین نظریه تکامل داروین و اصل عدم قطعیت هایزنبرگ^۲ شاهد فروپاشی ارزش‌ها و واقعیت‌ها در غرب بودیم، و دریدا تحت تأثیر این نظریه‌ها دست به معرفی رویکرد خود می‌زند. «در تحولات علمی و فلسفی سده بیستم، آرای نیچه^۳، هگل^۴، هایدگر^۵ و نظریه‌های داروین^۶ و فروید، تردیدهای بزرگی را مطرح کرد که در شکل‌گیری نظریه ساخت‌شکنی، اثر غیرقابل انکاری داشت. نیچه معتقد بود که هیچ حقیقتی در دنیا قطعی نیست و به همین دلیل، تعبیرها و تفسیرهای ما از حقیقت می‌تواند متفاوت باشد و او براین باور بود که حقایق همان توهمات هستند که توهم بودنشان فراموش شده است» (همان: ۱۲) ولی باید بدین نکته توجه داشت که برای اولین بار این هیدگر بود که ساختار شکنی را به کار برد: «واژه ساختار شکنی را نخستین بار هیدگر در کتاب مسائل اصلی پدیدارشناسی^۷ به کار برده است. ولی (هیدگر) در مقدمه ی آن کتاب ضمن بیان

1. Sigmund Freud
2. Werner Heisenberg
3. Friedrich Nietzsche
4. G. W. F. Hegel
5. Martin Heidegger
6. Charles Darwin
7. Phenomenology

این نکته که برای مطالعه تاریخ متافیزیکی^۱ غرب باید به تخریب^۲ آن پرداخت، متذکر می‌شود که هر تخریبی باید باتعمیر^۳ همراه باشد. سپس هیدگر آن دو واژه را در یک واژه ادغام می‌کند و آن را به عنوان ساختارشکنی^۴ به کار می‌برد. بدیهی است منظور هیدگر از ساختارشکنی همان نیست که دریدا در نظر دارد. (خاتمی، ۱۳۸۶: ۲۱۸) و دریدا جوانب مختلف و جدیدی را در رویکرد خود مطرح می‌نماید. ویکی از مهم‌ترین مطالبی که دریدا بدان اشاره دارد این است که معنا در جریان خوانش متن به وجود می‌آید. به اعتقاد وی «متن جهان است که می‌تواند معنی را تولید کند نه آنکه خود معنی تولید شده به وسیله خالق باشد. تولید معنی از اختیار متکلم رها و در اختیار متن خواهد بود که با تأمل مخاطب بر آن به اقتضای حال فعلیت خواهد یافت» (پورنامداریان، ۱۳۹۲: ۱۹) و در اینجا به وضوح می‌توان تأثیر نظریه مرگ مؤلف رولان بارت را نیز مشاهده نمود.

۱-۲. اصول و روش نقد رویکرد شالوده‌شکنی

شاید صحبت در مورد اصول این رویکرد کمی سخت به نظر بیاید چرا که شالوده‌شکنی خود در مقابل اصول ایستاده است. ولی شالوده‌شکنی هم برای خوانش متن معیارهایی را در نظر گرفته است که باید در جریان تحلیل متن به آن‌ها توجه نمود.

در نگاه اول آنچه از شالوده‌شکنی برداشت می‌شود این است که این رویکرد به دنبال از بین بردن متن و شالوده آن می‌باشد ولی باید دقت نمود که این رویکرد به دنبال از بین بردن ایدئولوژی و معنای مسلط بر متن می‌باشد و در راستای رسیدن به این هدف است که تناقض‌های موجود در متن را دنبال می‌کند، تا از این طریق بتواند معنای مسلط را از بین برده و دریایی از معانی را جایگزین آن کند و می‌توان گفت که توجه به تناقض‌های موجود در متن با هدف رسیدن به معانی جدید از اصول کار این رویکرد می‌باشد.

درواقع این رویکرد عکس‌العملی است نسبت به نظریه‌های کلام محوری که تا پیش از ظهور شالوده‌شکنی شاهد آن‌ها بوده‌ایم. و باید توجه داشت که همانطور که نظریه‌های کلام محور همچون شکل‌گراها و ساختارگراها در مقابله با نظریه‌های نقد کلاسیک پدیدار گشتند، رویکرد شالوده‌شکن هم در مقابله با سایر نظریه‌های نقد که یا به جامعه و روان نویسنده توجه می‌کردند یا خود اثر را ملاک نقد

1. Metaphysical

2. Distrukt

3. Konstrukt

4. De-konstrukt

قرار می‌دادند، به مقابله پرداخت. و درواقع شاهد یک سیر طبیعی در جریان ظهور نظریه‌های نقد در غرب بودیم که هریک از این نظریه‌ها به دنبال تکمیل و از بین بردن نقاط ضعف نظریه‌های قبل بودند. شالوده‌شکنی هم از این قائله مستثنی نبوده و درواقع همانطور که پیش‌تر گفته شد این رویکرد حاصل ظهور نظریه‌ها و تحولات علمی زمان خود بوده است. شاید به همین خاطر است که صحبت کردن از این نظریه در جامعه‌ای که این پیشینه‌ی فکری و تحول علمی در آن صورت نگرفته کمی دشوار می‌باشد.

یکی از اهداف دریدا آن بود تا هرآنچه که تا آن زمان قطعی به نظر می‌رسید را زیر سؤال ببرد، او از ما می‌خواهد «که هرچه را تاکنون آشکار و حاضر دانسته‌ایم، با فاصله بشناسیم؛ و در خواندن هر متن، شالوده آن را آگاهانه بشکنیم؛ و بدانیم که اعتبار معنایی متن وجود ندارد، و آنچه در آغاز به چشم می‌آید گذراست. سرچشمه آن «سرعلامت» است و کار ما چیزی بیش از شناخت تمایزها نیست» (احمدی، ۱۳۹۲: ۳۹۶)

اشاره به این نکته ضروری است که دریدا همه توجه خود را معطوف متن یا بهتر است بگوییم نوشتار می‌کند. و این موضوع هم در راستای زیر سؤال بردن برتری گفتار بر نوشتار می‌باشد. دلیل این برتری هم آن است که در گفتار صاحب کلام حاضر است و می‌تواند معنا و ایدئولوژی مورد نظر خودش را برگفتار تحمیل کند. ولی دریدا که به دنبال از بین بردن یک معنای مسلط و قاطع بود، نوشتار را ترجیح می‌داد. چرا که دیگر در متن شاهد حضور نویسنده و صاحب کلام نیستیم و به راحتی می‌توان معانی دیگری را در متن گنجانده. «در مورد برتری گفتار بر نوشتار هم دریدا نظر خاص خود را دارد، او برخلاف آنچه در غرب موجود بوده برتری را به نوشتار می‌دهد چرا که در نوشتار دیگر متکلم حاضر نیست و غیاب او باعث می‌شود که معنی بر مخاطب تحمیل نگردد. این از مزایای نوشتار در نظر دریدا می‌باشد.» (پورنامداریان، ۱۳۹۲: ۱۶)

یکی از مهم‌ترین اصولی که شالوده‌شکنی در خوانش متون مختلف و تحلیل آن‌ها به کار می‌گیرد، کشف تناقض‌های موجود می‌باشد. با تأکید بر این تناقض‌هاست که تحلیل‌گر می‌تواند معنا و هسته اصلی متن را از بین ببرد و معانی جدیدی را جایگزین نماید. نکته مهمی که در ساخت‌شکنی وجود دارد موضوع تقابل دو گانه است ما به وسیله تقابل‌های دو گانه می‌توانیم موضوع فروتر را بهتر درک نماییم. مثلاً بین دو واژه خیر و شر تقابل دو گانه‌ای وجود دارد و ما از این طریق می‌توانیم مفهوم واژه شر را درک کنیم. در این تقابل‌ها ما شاهد سلسله مراتبی خاص هستیم مثلاً خیر مرتبه‌ای بالاتر نسبت به شر

دارد، و در این سلسله مراتب واژه‌ای که در مرتبه بالا قرار می‌گیرد علاوه بر کمک در فهم معنای واژه‌ای که در مرتبه پایین قرار گرفته، باعث درک ایدئولوژی حاکم می‌گردد. ساخت‌شکنی معتقد است که جزء ممتاز بدون وجود جزء پست امکان وجود ندارد. ما روز را بدون تصور شب نمی‌توانیم درک کنیم. درک نور بدون تصور تاریکی امکان‌پذیر نمی‌باشد. در نتیجه جزء پست نیز برای خود دارای اهمیت می‌باشد. ساخت‌شکنی در متون ادبی می‌کوشد این مراکز ممتاز را، که ظاهراً باعث ثبوت معنا شده است، نشان دهد و با نشان دادن تناقض‌ها و تضادهای درون متن، قرائت تازه از آن را فراهم سازد. به همین دلیل دریدا متن را بسیار پیچیده‌تر از این می‌دانست که مخاطب در برداشت نخست به آن می‌نگرد. معنا در متن به انتها نمی‌رسد و متن گستره‌ای از امکان‌های بالقوه است. از دیدگاه ساخت‌شکنی معنا توسط نویسنده شکل نمی‌گیرد بلکه این کاربرد زبان است که معنا را شکل می‌دهد، و همچنین پیش ساخت‌های ذهنی و ایدئولوژی نویسنده نیز در تولید معنا دخیل هستند، و اضافه بر این موارد منتقد باهوش می‌تواند با استخراج نشانه‌های درون متنی دست به تولید معنا بزند. (نک: دهقانیان/ درّی، ۱۳۹۰: ۶۳-۶۴) پس در خوانش متون براساس این رویکرد حتماً باید به تقابل‌های دوگانه موجود در متن توجه گردد تا بتوان به هدف شالوده‌شکنی یعنی از بین بردن مرکزیت معنا دست پیدا کرد.

اصل دومی که شالوده‌شکنی در خوانش و تحلیل متون به آن توجه بسیاری دارد «آشکار کردن عملکرد پیچیده ایدئولوژی که متن را ساخته یا متن از آن دفاع می‌کند. توجه اصلی در این روند پیدا کردن محدودیت‌های ایدئولوژیکی متن است. بدین منظور باید به دنبال معانی‌ای بود که با درون‌مایه اصلی متن در تضادند.» (عبداللهیان؛ فرهمند، ۱۳۹۱: ۵۸). یا بهتر است بگوییم که ساختار زبانی موجود ما را به سمت جهان‌بینی‌ها و ایدئولوژی‌هایی می‌کشد که در تقابل با ایدئولوژی مد نظر صاحب کلام می‌باشند، و بدین صورت می‌توان معانی متفاوتی را برای متن در نظر بگیریم.

۲-۱-۲. خوانش قصیده «مسافر عربی فی محطّات الفضاء» بر اساس رویکرد شالوده شکن

در این قصیده تقابل میان تحول/عدم تحول، و همچنین پذیرش ظلم/عدم پذیرش آن، آسمان/زمین، جبر/اختیار ملاحظه می‌شود. براساس متافیزیک غرب عدم قبول ظلم و ایجاد تغییر ارزش بیشتری دارد، و ایدئولوژی مدنظر شاعر هم این است که مردم را به سمت ایجاد تغییر و تحول دعوت کند. ولی از آن جهت که شاعر نمی‌تواند افراد جامعه را مجاب به تغییر و تحول کند به ستوه آمده و می‌خواهد بلیطی تهیه کند تا به آسمان سفر کند:

الف: تقابل تحول و عدم تحول/آسمان و زمین:

«أَيُّهَا الْعُلَمَاءُ وَالْفَنِّيُونَ

أَعْطُونِي بَطَاقَةَ سَفَرٍ إِلَى السَّمَاءِ

فَأَنَا مُوفِّدٌ مِنْ قَبْلِ بِلَادِي الْحَزِينَةِ

بِأَسْمِ أَرَامِلِهَا وَشَبْوَحِهَا وَأَطْفَالِهَا

كَيْ تَعْطُونِي بَطَاقَةَ مَجَانِيَةِ إِلَى السَّمَاءِ

فَفِي رَاحَتِي بَدَلَ النُّقُودِ دُمُوعٍ» (الماغوط، ۱۹۹۸: ۲۹۵)

و در آنجا از خدا بخواهد تا این مردم را مجاب به تغییر کند. ولی ناخواسته کلمات و الفاظی را به کار برده است که گویی این موضوع را رد می‌کند. و زبانی که شاعر از آن استفاده کرده و همچنین تعبیری که از آن‌ها استفاده کرده ما را به سمتی غیر از دعوت به تغییر و تحول نیز سوق می‌دهد. توجه به این نکته مهم است که شاعر واقعا ایدئولوژی تغییر را در ذهن داشته است ولی به صورت ناخودآگاه و بدون توجه به تقابل‌هایی که از استخدام کلمات به وجود می‌آید، این اجازه را به مخاطب داده تا برداشت‌هایی معنایی جدیدی داشته باشد. پس از شکستن شالوده متن و از میان برداشتن ایدئولوژی مدنظر شاعر و با استفاده از ساختارهای زبانی موجود در این شعر می‌توانیم خلاف آنچه که شاعر به دنبال آنست را برداشت نماییم. چرا که آغاز انقلاب از منقلب کردن و تغییر دادن انسان‌های روی زمین آغاز می‌شود و سر رشته هر تغییری باید در زمین باشد، ولی شاعر تغییر را از سمت بالا می‌خواهد و گویی انسان را بی‌اراده پنداشته است و می‌خواهد به آسمان برود تا خدا برای این انسان‌ها کاری کند: او خود را نماینده بیهوا و کودک‌کان و سالمندان می‌داند «باسم أَرَامِلِهَا وَشَبْوَحِهَا وَأَطْفَالِهَا» (همان: ۲۹۵) ولی به جای آنکه برای آن‌ها کاری کند می‌خواهد به آسمان برود گویی که حل تمام مشکلات در آسمان است و خودش هم اصلاحی را انجام نمی‌دهد و به همین خاطر نمی‌تواند از بقیه هم انتظاری داشته باشد.

عنوان قصیده ماغوط (مسافر عربی فی محطّات الفضاء) می‌باشد که در همین ابتدا می‌توان فضا را در مقابل زمین قرار داد. در آغاز قصیده جمله ندائی «أَيُّهَا الْعُلَمَاءُ وَالْفَنِّيُونَ» را ملاحظه می‌کنیم که در آن شاعر دانشمندان و تکنسین‌ها را مورد خطاب خود قرار داده است. و در واقع از آن‌ها می‌خواهد تا کاری برای تغییر و تحول کنند. ولی شاعر به توانایی‌های این دانشمندان باور ندارد و به همین خاطر است که از آن‌ها بلیط سفر به آسمان را طلب می‌کند.

«أعطوني بطاقة سفر إلى السماء» در اینجا شاهد اولین دوگانگی بین آسمان و زمین می‌باشیم که در واقع شاعر آسمان را به زمین ترجیح می‌دهد و آن را منشأ تغییر و تحول می‌داند. چرا که اگر این نبود از خود دانشمندان طلب کمک می‌کرد و از آن‌ها می‌خواست تا تغییری را ایجاد کند و غم و اندوه را از جامعه شاعر بزدايند. چرا که خود به این موضوع اشاره دارد که او نماینده کشور اندوهناکش است. همچنین استفاده از فعل امر نشان این است که از دیگران توقع دارد ولی خود هیچ تلاشی را برای تغییر انجام نمی‌دهد.

«فأنا موفدٌ من قبل بلادِي الحزينة

بأسْم أرامِلُها وشيوخها وأطفالها

كي تعطوني بطاقة مجانية إلى السماء

ففي راحتي بدل النقود دموع» (همان: ۲۹۵)

غم در مقابل شادی قرار می‌گیرد و اینجا سخن از جامعه‌ای غمگین است، و در تقابل غم و شادی نمی‌توان گفت که کدام برتری دارد چون دریدا به دنبال برهم زدن ارزشگذاری برای تقابل‌های دوگانه بوده است، و شاید شاعر هم این غم مسلط بر جامعه را می‌پسندد چرا که برای تغییر آن نیازی به هیچگونه تلاش نیست و در مقابل تنها تلاشی که صورت می‌گیرد درخواست بلیط برای سفر به آسمان-ها و رویارویی با خدا می‌باشد، که هیچگاه هم شدنی نیست. اینطور به نظر می‌رسد که خود شاعر هم دست از تلاش برای تغییر کشیده و غرق در اوهام و آرزوهای خود شده است. به همین خاطر است که خود را نماینده مستضعفان می‌داند شاعر در اینجا شرایط بد جامعه‌ی خود را توصیف می‌کند و خود را نماینده قشر ضعیف جامعه می‌داند و می‌خواهد برای آن‌ها کاری انجام دهد و جامعه را دگرگون کند، ولی تنها تلاشی که از او سر می‌زند این است که به آسمان سفر کند تا شاید خدا برای او کاری را انجام دهد و ماعوط فقط بر روی سفر به آسمان تمرکز کرده و توانایی افراد جامعه و دانشمندان را در ایجاد تغییر و تحول کاملاً نادیده گرفته است. این در حالی است که شاعر واقعا به دنبال آن بوده که به جامعه خود اعتماد به نفس بدهد و توانایی‌هایشان را به آن‌ها نشان دهد. این دیدگاه او به صورت ناخودآگاه عدم تلاش و حرکت برای ایجاد تغییر در جامعه را رواج می‌دهد.

«كي تعطوني بطاقة مجانية إلى السماء»

بلیط سفر رایگان بدان معناست که هیچگونه تلاشی را نمی‌خواهد انجام دهد، و حتی برای رسیدن به هدف خود که سفر به آسمان است هم نمی‌خواهد هیچ بهایی را پرداخت کند. گویی این عدم میل به

تغییر در جامعه آنچنان رسوخ کرده که هیچکس حتی به تغییر آن هم فکر نمی‌کند و شاعر هم می‌خواهد از خدا کمک بگیرد و با این ساختار زبانی‌ایی که به کار می‌بندد در واقع به دنبال آن است ایدئولوژی جبر را در جامعه بسط و گسترش دهد. این حجم از اصرار و پافشاری برای سفر به آسمان با هدف ایجاد تغییر ایدئولوژی جبر را تثبیت می‌کند.

شاعر همه خواسته‌های خود را بدون پرداخت بها می‌خواهد. «فقی راحتی بدل التَّقود...» «دموع» (همان: ۲۹۵) زیرا او پولی ندارد تا بلیط بخرد و پول او، اشک‌هایش هستند و هرآنچه که دارد اشک است شاید این موضوع ایدئولوژی مد نظر شاعر نباشد ولی شاعر با به کارگیری این کلمه ناخودآگاه این نوع جهان‌بینی را در جامعه رواج می‌دهد.

ب: تقابل جبر و اختیار:

لا مکان لی ضعونی فی مؤخرة العربة
على ظهرها فأنا قروي ومعتادٌ على ذلك
لن أؤدي نجمة ولن أسيء إلى سحابة
كل ما أريده هو الوصول بأقصى سرعة إلى السماء لأضع السوط في قبضة الله
لعله يحرّضنا على الثورة» (همان: ۲۹۵)

«لا مکان لی؟ شاعر با طرح این سؤال نشان می‌دهد که این جامعه که در سستی و بی‌انگیزگی غرق است، هیچ توجهی به قشر با سواد خود ندارد، و شاعر نیز از این مقوله مستثنی نمی‌باشد، و او نیز در این جامعه مورد توجه قرار نمی‌گیرد. با این وجود او حاضر در ردیف آخر کانون توجه جامعه باشد است و گویا این موضوع که در ردیف آخر باشد یا این که در سطح پایینی باشد شاعر را آزار نمی‌دهد، او به صورت ناخودآگاه جامعه و مخاطبان خود را تشویق به قانع بودن به آنچه که دارند، می‌کند. مهم نیست در جهان در چه سطحی از زندگی هستیم مهم این است که ما می‌توانیم در هر صورت خود را با شرایط وفق دهیم. یا بهتر است بگوییم که این شرایطی که ما در آن هستیم جبرگونه است و ما اختیار آن را نداریم که دست به تغییر بزنیم.

«على ظهرها

فأنا قروي و معتادٌ على ذلك» (همان: ۲۹۶)

در اینجا روستایی در مقابل شهری قرار می‌گیرد و شاعر روستایی بودن را با توجه به دیدگاه رمانتیک بر شهری بودن ترجیح می‌دهد چرا که روستایی در دل طبیعت است و همانطور که طبیعت پاک و بی‌آلایش است ذات شاعر و جامعه او هم پاک می‌باشد، و می‌توان با توجه به سختی‌های زندگی روستایی

بگویم شاعر می‌خواهد سخت‌کوشی جامعه خود را نمایان کند. و از پس این سخت‌کوشی می‌خواهد جامعه را تشویق به تغییر و تحول کند. ولی استفاده از کلمه «معتاد» در این بخش از قصیده باعث می‌شود ما از قروی = روستایی، انسان ساده‌ای را در نظر بگیریم که به همه شرایط عادت کرده و میلی به تغییر ندارد. چرا که عادت در مقابل تغییر قرار می‌گیرد، و گویا شاعر این وفق دادن خود با هر شرایطی را امتیاز مثبتی به حساب می‌آورد، و در پی آنست که این دیدگاه را در جامعه نیز رواج دهد.

«لن أؤدي نجمة

ولن أسيء إلى صحابه

كل ما أريده هو الوصول

بأقصى سرعة إلى السماء» (همان: ۲۹۶)

در اینجا شاعر نشان می‌دهد که تنها هدفی که دارد این است که به آسمان برسد و اصلاً کاری با هیچ پدیده دیگری ندارد چرا که منشأ تغییر را در آسمان می‌داند، و با نهایت سرعت می‌خواهد به آسمان برسد تا از خدا بخواهد کاری را برای جامعه‌اش انجام دهد. به همین خاطر در ادامه این بخش تمام خواسته‌اش را اینطور بیان می‌کند:

«كل ما أريده هو الوصول بأقصى سرعة إلى السماء لأضع السوط في قبضة الله لعلّه يحرّضنا على الثورة» (همان:

۲۹۶)

در واقع در اینجا تناقض میان جبر و اختیار کاملاً آشکار است، و شاعر هم گویا جبر را بر اختیار ترجیح می‌دهد؛ چرا که برای ایجاد تغییر و تحول به آسمان پناه برده تا خدا سرنوشت این مردم را تغییر دهد. در واقع شاید شاعر اینچنین رویکردی نداشته باشد ولی به واسطه شالوده‌شکنی و ایجاد تقابل می‌توانیم این برداشت را داشته باشیم، و وقتی شاعر خود جبرگراست نمی‌تواند مردم را به انقلاب کردن و تغییر دعوت کند. در واقع ایدئولوژی اصلی این قصیده دعوت به انقلاب است ولی ماعوط ناخواسته مردم را از آن بازداشته است چرا که می‌خواهد به آسمان برود. گویی که ماعوط تغییر در زمین را در آسمان می‌جوید و این خود تقابلی است، که از طریق آن به راحتی شالوده متن می‌شکند و ایدئولوژی اصلی متن از بین می‌رود و ایدئولوژی جدیدی که نقش می‌گیرد اینست که شاعر ناخواسته نشسته است، وی نشسته و انقلاب نمی‌کند گویی که خودش هم به انقلاب ایمانی ندارد چرا که منتظر است که اتفاقی بیفتد و خدا برای او کاری کند، و تنها هدف او این است که با سرعت هرچه زیاد به آسمان برسد تا شلاق را به دست خدا بدهد و بدین شکل تلنگری از سمت بالا برای انقلاب و تغییر رخ

دهد» لأضع السوط في قبضة الله» (همان: ۲۹۶). در اینجا نیز می‌توان به وضوح دیدگاه جبری شاعر را بینیم و باید توجه داشت که شاعر در این قصیده به دنبال تغییر و تحول در جامعه است و از اینکه جامعه در این راستا قدمی بر نمی‌دارد آزرده است. ولی به گونه‌ای از ساختارهای زبانی و کلمات استفاده کرده که به تحلیلگر این اجازه را می‌دهد که عکس مقصود شاعر را از قصیده برداشت کند. همانطور که در این قسمت از قصیده می‌بینیم شاعر به دنبال آنست که به آسمان برود تا شاید تغییری از سوی آسمان صورت بگیرد. در واقع خود شاعر هم اعتقاد به جبر دارد و اینکه اگر نیرویی جامعه را به حرکت دریاورد خود نمی‌تواند این تصمیم را بگیرد. در همین راستا شاهد این بند هستیم: «لعلّه يحرّضنا على الثورة» (همان: ۲۹۶) یا اگر اینطور بگوییم بهتر است: تا شاید سرنوشت را به سمت تغییر و تحول برای ما دگرگون کند و هر اتفاقی باشد در آسمان رخ می‌دهد و خارج از دسترس واراده‌ی ماست.

در اینجا ملاحظه می‌کنیم که با استفاده از تناقض ایجاد شده در قصیده و تقابل بین جبر و اختیار دست به شکستن شالوده‌ی متن زدیم و با این کار توانستیم ایدئولوژی اصلی موجود در متن را که تشویق به تغییر و تحول و در دست داشتن سرنوشت را پاک کنیم و با توجه به ساختار زبانی و کلمات به کار رفته در قصیده ایدئولوژی‌ای را در نظر بگیریم که شاید مقصود شاعر نبوده و یا اینکه در مقابله‌ی با این جهان‌بینی دست به سرودن این قصیده زده است.

۳-۱-۲. خوانش قصیده لعنت شاملو براساس رویکرد شالوده‌شکنی

در قصیده «لعنت» از شاملو ملاحظه می‌کنیم که شاعر از عدم تغییر و تحول به ستوه آمده است ولی برای ایجاد تغییر در جامعه دست به کاری نمی‌زند جز نفرین و لعنت. شاملو در این سروده در واقع به دنبال بیان درها درنج‌های فکری و اجتماعی مردم جامعه است. (رحمانی؛ حاجی زاده؛ غیبی، ۱۴۰۳: ۵۱) ولی در این قصیده این نکته نمایان است که به سختی می‌توان از قصیده‌ی شاملو ایدئولوژی متقابلی برداشت کرد و دلیل این موضوع آنست که این شاعر کلماتی را که انتخاب کرده در اکثر بخش‌های قصیده در خدمت ایدئولوژی خود شاعر می‌باشند. در اینجا شاملو هم پذیرفته است که نمی‌تواند کاری کند با اینکه او مردم را برای تغییر می‌شوراند ولی در جملات و عباراتی که به کار گرفته است و تقابل - هایی که وجود دارد ناخودآگاه خودش هم به تغییر هیچ باوری ندارد. از طرفی در شعر «شاملو» معمولاً شاهد تقابل‌های مختلف می‌باشیم، و شعرش «سرگذشت مهر و کین، یأس و امید، عشق و نفرت، غم و شادی، درد و دریغ و حمله و گریز است.» (پورنامداریان، ۱۳۹۲: ۱۰۹) «شاملو» در این قصیده دست به شکوه و گلایه می‌زند و کلافگی او از عدم ایجاد تغییر تاجایی پیش می‌رود که دست به نفرین می‌زند.

باد تا شب‌های افسون مایه‌تان را، من / به فروغ صدهزاران آفتاب جاودانی تر کنم نفرین!» (شاملو، ۱۳۷۲: ۱۰۷) این در حالیکه محور اصلی تمام عواطف شاملو مردم و اجتماع می‌باشد، و در واقع نبض شعرهای او با نبض جامعه می‌زند و شعر او انعکاس زندگی اجتماعی است. (نک: پورنامداریان، ۱۳۹۲: ۱۰۹) وقتی شاعر به خاطر ایجاد تغییر این همه شکوه می‌کند ولی به نتیجه‌ای نمی‌رسد گویی می‌خواهد به ما بگوید عاقبت هر کس که به دنبال تغییر هست غیر از این نخواهد بود، و در آخر هم ملول می‌شود و به نتیجه‌ای نمی‌رسد. «شاملو در سراسر اشعارش اوضاع سیاسی و اجتماعی زمانه‌ی خویش را به صورت اشعاری اعتراضی، بازتاب می‌دهد. اعتراض سیاسی و اجتماعی بخش لاینفک شعر اوست.» (عرفانیان، ۱۴۰۰: ۸)

قصیده لعنت از جمله قصیده‌هایی است که احمد شاملو بعد از کودتا و سرنگونی دولت دکتر مصدق آن را سروده است، و درواقع کودتا باعث شد همه آرزوهای یک ملت بر باد بروند و ایجاد تغییر و ایستادن در مقابل ظلم امری غیر ممکن به حساب بیاید. تکرار الفاظ خسته و تعبیر پای من خسته است نشان می‌دهد که با این خستگی نمی‌توان دست به تغییر زد و از آنجایی که شاعر انگیزه‌ای برای تغییر و تحول ندارد الفاظ و تعبیری را به کار می‌برد که مخاطبش را از ایجاد تغییر باز می‌دارد. در ادامه به خوانش قسمت‌هایی از این قصیده بر اساس رویکرد شالوده‌شکن خواهیم پرداخت.

الف: تقابل تحول و عدم تحول:

«در تمام شب چراغی نیست.

در تمام شهر

نیست یک فریاد...» (شاملو، ۱۳۷۲: ۱۰۵)

شاعر در اینجا همچون «محمد الماغوط» از عدم ایجاد تغییر به ستوه آمده است و ایدئولوژی‌ای که به دنبال آن است تحریک به تغییر و تحول می‌باشد، ولی وی از تعبیری استفاده می‌کند که مخاطب خود را از ایجاد تغییر منصرف کند. در بخش اول شاهد تقابل چراغ و روشنایی با ظلمت و تاریکی هستیم که براساس دیدگاه دریدا هیچ یک از این دو قطب بر یکدیگر برتری ندارند، و همچنین شاهد تقابل فریاد و اعتراض با عدم فریاد می‌باشیم و می‌توان گفت که این فریاد می‌تواند اعتراض به باورهای پوسیده نیز باشد. براساس این بخش می‌توان گفت که تقابل تغییر و تحول با عدم تغییر درون‌مایه‌ی ایدئولوژیک این قصیده را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این نبودن چراغ در شب بدین معناست که روزنه‌ای از امید هم برای تغییر و تحول در این جامعه وجود ندارد، و شاعر به صورت ناخودآگاه انگیزه‌ی

ایجاد تغییر در جامعه را از بین می‌برد. در حقیقت ایدئولوژی اصلی این قصیده ایجاد تغییر در جامعه است و شاملو نیز این هدف را در سر داشته ولی نکته اینجاست که وی برای نشر و گسترش این دیدگاه در جامعه از کلماتی استفاده کرده که بار ایدئولوژی یکسانی نداشته و این امکان را به مخاطب داده است تا شالوده متنی را بشکند و ایدئولوژی‌های جدیدی را از متن برداشت کند.

«ای خداوندانِ خوف‌انگیزِ شبِ پیمانِ ظلمت‌دوست!» (همان: ۱۰۵) در ادامه هم شاعر مخاطب خود را به اینکه با تاریکی پیمان بسته‌اند مورد نکوهش قرار می‌دهد، و همچنین عدم تمایل مخاطب برای ایجاد تغییر را به باد نقد می‌گیرد؛ غافل از آنکه خود پیش‌تر انگیزه‌ی مخاطب را ازین برده و با انتخاب واژگانی نامناسب شوق ایجاد تغییر در جامعه را از بین برده است.

ب: تقابل جبر و اختیار:

«تا نه من فانوسِ شیطان را بیاویزم

در رواقِ هر شکنجه‌گاهِ پنهانی این فردوسِ ظلم‌آیین،

تا نه این شب‌های بی‌پایانِ جاویدانِ افسون‌پایه‌تان را من

به فروغِ صدهزارانِ آفتابِ جاودانی‌تر کنم نفرین، -

ظلمت‌آبادِ بهشتِ گندتان را، در به روی من

بازنگشاید!» (همان: ۱۰۵)

در اینجا شاعر برای شوراندن مردم کاری جز نفرین را انجام نمی‌دهد و گویی اینکه با نفرین آن‌ها می‌تواند ذهن جامعه‌ی خودش را تغییر دهد، حال آنکه نفرین و نداشتن امید برای ایجاد تغییر مهم‌ترین بازدارنده می‌باشد و شاعر بدون توجه به ایدئولوژی‌ای که این کلمات می‌توانند در خود حمل کند از آن‌ها استفاده کرده است، و در اینجا هم می‌توان رگه‌هایی از جبرگرایی را در این قصیده مشاهده کنیم، که راه‌حل را نه در تلاش برای تغییر بلکه در نفرین می‌بیند. در ادامه شاعر از خستگی خود برای تغییر صحبت می‌کند. باید دقت داشت که آخرین مرحله ناامیدی برای تغییر با نفرین همراه بود که وقتی شاملو دست به نفرین می‌زند بدان معناست که دیگر امیدی برای تغییر ندارد و این باعث می‌شود که انگیزه در میان افراد جامعه کاملاً از بین برود.

... «راه من پیدا است.

پای من خسته‌ست.

پهلوانی خسته را مانم که می‌گوید سرودِ کهنه‌ی فتحی قدیمی را» (همان: ۱۰۶)

در اینجا شاعر به وضوح به مخاطب خود اعلام می‌کند که در پی تغییر تلاش بسیاری کرده است و تلاش‌های او بی‌نتیجه مانده است و ناخودآگاه با استفاده از این ساختار به مخاطب خود القا می‌کند که دست از تلاش برای ایجاد تغییر بکشد، چرا که فرجام این تغییر چیزی جز خستگی و تنهایی نخواهد بود.

«ای خداوندانِ ظلمت‌شاد!

از بهشتِ گندتان، ما را

جاودانه بی‌نصیبی باد!» (همان: ۱۰۷)

در اینجا زمینه‌سازان این عدم تغییر را مورد خطاب قرار می‌دهد و به آن‌ها می‌گوید که ما را با بهشت عادی که برای خود ساختید کاری نیست. ولی خود شاعر هم برای از بین بردن این بهشتی که جامعه را در خود غرق کرده کاری صورت نمی‌دهد و به نفرین کردن کفایت می‌کند. آری شاعر برای تغییر فقط دست به شکوه زده و نفرین می‌کند که هر دو خود به خود ایدئولوژی خمول و سستی را در جامعه رواج می‌دهد. در پایان قصیده هم شاعر برای بار آخر دست به نفرین می‌زند. تا بار دیگر به کسانی که می‌خواهند در مسیر تغییر و تحول گام بردارند گوشزد کند که در پایان جز نفرین و خستگی ماحصلی نخواهند داشت و عدم تغییر بهتر از تغییر است.

«باد تا شب‌هایِ افسون‌مایه‌تان را من

به فروغِ صدهزاران آفتابِ جاودانی‌تر کنم نفرین!» (شاملو، ۱۳۷۲: ۱۰۷)

شاملو و ماغوط در این دو قصیده به دنبال ایجاد تغییر در جامعه هستند و از عدم حرکت مردم و قبول ظلم به ستوه آمده‌اند. ماغوط به ملاقات خدا می‌رود تا شاید او کاری کند تا مردم تغییر و انقلاب ایجاد کنند و شاملو هم از دست مردم به ستوه آمده است و دست به نفرین آن‌ها می‌زند.

۳. نتیجه‌گیری

رویکرد شالوده‌شکن که رویکردی خواننده محور است، این اجازه را به مخاطب متن می‌دهد تا با شکستن ساختار متن دست به تولید معانی جدیدی بزند، و در واقع پس از تطبیق این رویکرد بر دو قصیده دریافتیم که شالوده شکنی به دنبال تنوع معنایی در قلمر متن است و سعی دارد وجود هر گونه معنای نهایی و قطعی در متن را انکار کند. ولی برای استخراج این معانی جدید حتما باید ساختار زبانی متن هم اجازه بدهد تا از طریق شکستن معانی جدید استخراج شوند. گاهی اوقات شاعر بدون توجه

به بار ایدئولوژیکی که کلمات حمل می‌کند دست به استخدام آن‌ها می‌زند که همین امر منجر به برداشت‌های متفاوت از یک قصیده یا گفتمان می‌شود.

همانطور که در خوانش دو قصیده از شاملو و ماغوط دیده شد توانستیم با استفاده از رویکرد شالوده-شکن دست به شکستن ساختار متن برزیم و معانی جدیدی را برداشت نماییم و این معانی کاملاً متناسب با ساختار عباراتی بود که این دوشاعر استفاده کردند. در هر دو قصیده ما شاهد تقابل هستیم در قصیده ماغوط تقابل بین خود شاعر که می‌خواهد تغییر در جامعه ایجاد کند و مردمی که برای برآورده ساختن این هدف نیاز به یک محرک خارجی دارند. در شعر شاملو نیز شاهد این امر هستیم و مردم با شاعر موافق نیستند به همین خاطر شاملو دست به نفرین آن‌ها می‌زند، در این میان هر دوشاعر از کلماتی استفاده می‌کنند که در خدمت جهان بینیشان نیستند و به دنبال این امر این اجازه به پژوهشگران داده شد که ایدئولوژی‌های جدیدی را برداشت کنند. همچنین در این مقاله ملاحظه نمودیم که با دیدی شالوده‌شکن می‌توان اولویت تقابل‌های دوگانه را واژگون کرد که این امر نیز در استخراج ایدئولوژی‌های جدید بسیار کارآمد می‌باشد.

در پایان با یافتن تناقض‌های ساختار این عبارت‌ها به راحتی توانستیم معانی جدید را برداشت کنیم. و به تبع برداشت معانی جدید توانستیم ایدئولوژی جدیدی را از قصیده‌های مسافر عربی فی محطات الفضاء ولعنّت استخراج نماییم. در حالی که هر دو شاعر در قصیده‌های خود به دنبال ایدئولوژی تحول و انقلاب بودند ولی ساختار زبانی‌ای که از آن استفاده نمودند کاملاً در خدمت این ایدئولوژی نبود و باعث شد تا بتوانیم از طریق شکستن این ساختار ایدئولوژی جدید که همان عدم تغییر و تحول است را از متن استخراج نماییم.

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۹۲). *ساختار و تأویل متن*، تهران: نشر مرکز.
- اسدی، امجد فاضل و طیه دیا (۱۳۹۱). «خوانش شعرهای مولوی و امیلی دیکسون از دیدگاه شالوده‌شکنی ژاک دریدا». *فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی*. شماره ۱۱. ۳۷-۶۰.
- امامی، علیرضا و محمد صاحبی (۱۳۹۵). «خوانش شالوده شکن قصیده‌ای از خاقانی». *پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت*. سنه ۵، شماره ۲. ۹۱-۱۰۳. <https://doi.org/10.22059/jlcr.2016.61398>
- امامی، نصرالله (۱۳۸۲). *ساخت شکنی در فرایند تحلیل ادبی*. تهران: نشر رشن.
- بی‌نظیر، نگین (۱۳۹۳). «شالوده‌شکنی و عرفان: امکان یا امتناع (با تکیه بر اندیشه ی دریدا و مولانا)». *مجله ادب پژوهی*.

شماره ۲۹. ۴۳-۷۲.

پور نامداریان، تقی (۱۳۹۲). در سایه آفتاب شعر فارسی و ساخت شکنی در شعر مولوی. تهران: انتشارات سخن.

خاتمی، محمود (۱۳۸۶). «دریدا و ساختار شکنی». فصلنامه فلسفی، عرفانی و ادبی. سال دوم. شماره ۴۵. ۲۱۲-۲۲۳.

خرمی، مهدی و نودهی، مهدی (۱۳۹۳). «محمد الماغوط و أحمد شاملو في جدلية العاطفة و الفكرة». بحوث فی الأدب المقارن. سال ۴، شماره ۱۶. ۴۵-۶۲.

دهقانیان، جواد و نجمه درّی (۱۳۹۰). «بازخوانی «ذکر خروج تارابی» براساس رویکرد شالوده شکنی». فصلنامه پژوهش‌های ادبی. شماره ۳۳. ۵۷-۷۶.

رحمانی، عاطفه و مهین حاجی زاده و عبدالأحدغیبی (۱۴۰۳). «تحلیل اشعار عزالدین میهوبی و احمد شاملو برپایه نظریه سطوح معنایی کارکردی پی‌یر گیرو». کاوش نامه ادبیات تطبیقی. دوره چهاردهم. شماره ۱. ۴۳-۶۷.

10.22126/jccl.2023.9314.2513

شاملو، احمد (۱۳۷۲). هوای تازه. تهران: نشر نگاه.

شمیسا، سیروس (۱۳۹۴). نقد ادبی. ط ۳. تهران: نشر میترا.

عبداللهیان، حمید و فرنوش فرهمند (۱۳۹۱). «نقد شالوده شکنانه دو داستان از بیژن نجدی (روز اسب ریزی و شب سهراب کشان)». فصلنامه زبان و ادبیات فارسی. سال ۲۰. شماره ۷۲. ۵۴-۷۱.

عرفانیان، لاله؛ مهدی نوروز؛ بتول فخر الاسلام؛ فرزاد عباسی (۱۴۰۰). تحلیل گفتمان شعر اعتراض در شعر احمد شاملو و سیاوش کسرای (بر پایه تحلیل گفتمان لاکلائو و موفه)، جستار نامه ادبیات تطبیقی، سال پنجم،

شماره شانزدهم، صص ۱-۳۵. 20.1001.1.26454882.1400.5.16.8.8

علی اکبرزاده زهتاب، مرجان (۱۳۹۸). «تحلیل جامعه‌شناختی شعر «شاملو» و «ابوماضی» بر پایه نظریه «زالامانسکی»». پژوهش زبان و ادبیات فارسی. سال ۵۵. دوره ۱۷. ۹۵-۱۲۶.

قادری، فاطمه و زنی، مهری (۱۳۸۸). «زمینه اجتماعی اشعار شاملو و ماغوط» ادبیات تطبیقی. دوره ۱. شماره ۱. صص ۱۰۹-۱۳۱.

الماغوط، محمد (۱۹۹۸). أعمال محمد الماغوط. بیروت: دارالثقافة للنشر.

نجفی، عباس، بلاوی، رسول و سید ناصر جابری اردکانی (۱۴۰۱). «تحلیل فرایند نظام گفتمانی طرح‌واره‌های تنشی - عاطفی در شعر ادوینس و شاملو با رویکرد نشانه معنانشناسی (مطالعه موردی شعر «مرثیه الحلاج» و «مرگ

ناصری)». جستارهای زبانی. دوره ۱۳. شماره ۶. ۶۵-۹۷. <http://dx.doi.org/10.52547/LRR.13.6>.

References

- Abdullahian, H., Farhamand, F. (2012). "Criticism of two stories by Bijan Najdi (The Day of Esbrizi and the Night of Sohrab Keshan)". *Persian Literature Quarterly*. No 72. 54-71. (In Persian)
- Ahmadi, B. (2012). *The structure and interpretation of the text*, Tehran: Eshar Karzan. (In

Persian)

- Ali Akbarzadeh Zahtab, M. (2021). "Sociological analysis of "Shamlo" and "Abu Maazi" poetry based on "Zalamanski" theory. *Persian language and literature research*. 55(17). 95-126.
- Al-Maghout, M. (1998). *The works of Muhammad Al-Maghout*. Beirut: Dar Al-Thaqafa Publication. (In Arabic).
- Erfanian, L., Nowruz, Mahdi., Fakhr al-Islam, B., Abbasi, F. (2020). Analysis of the discourse of protest poetry in the poetry of Ahmed Shamlou and Siavash Kasraei (based on the analysis of the discourse of Laclau and Moufe), *the scientific journal of comparative literature*, the fifth year, the sixteenth issue, 1-35. (In Persian).
- Asadi, A. F., Diba, T. (2013). "Reading Molloy's and Emily Dickinson's poems from the perspective of Jacques Derrida's foundation breaking". *A specialized journal of Persian language and literature*. No. 11, 37-60. (In Persian).
- Binazir, N. (2013). "Foundation breaking and mysticism: possibility or refusal (based on the thought of Derrida and Maulana)". *Journal of literary studies*. No 29. 43-72. (In Persian).
- Dehghanian, J., Dari, N. (2018). "Rereading "Mention Tarabi's departure" based on the approach of breaking the foundation". *Literary Research Quarterly*. No 3. 57-76. (In Persian).
- Emami, A., Sahebi, M. (2016). "The groundbreaking reading of an ode by Khaqani". *Literary criticism and rhetoric research paper*. 5(2). 91-103. (In Persian).
- Emami, N. (2012). Deconstruction in the process of literary analysis. Tehran: *Rasesh Publishing*. (In Persian).
- Khatami, M. (2016). "Derrida and deconstruction". *Philosophical, mystical and literary quarterly*. Number 45. 212-223. (In Persian),
- Khorrami, M., Nodehi, M. (2013). "Mohammed Al-Maghout and Ahmed Shamlou in the dialectic of emotion and thought". *Researches in comparative literature*. 4(16). 45-62. (In Persian).
- Pournamdarian, T. (2012). *In the shadow of the sun Persian poetry and breaking structure in Molvi's poetry*. Tehran: Sokhon Publications. (In Persian).
- Qaderi, F., Zani, M. (2009). "The social context of Shamlou and Maghout's poems" *comparative literature*. 1(1). 109-131. (In Persian).
- Shamlou, A. (1993). *Fresh air*. Tehran: Negah Publications (In Persian).
- Shamisa, Sirous. (2014). *literary criticism*. Tehran: Mitra Publications (In Persian).
- Najafi, A., Blaavi, R., Jabri Ardakani, S. N. (2022). "Analysis of the discourse system process of tension-emotional schemas in the poetry of Adonis and Shamlou with the approach of semiotics (a case study of the poems "The Lament of Al-Hallaj" and "The Death of Naseri")". *Linguistic essays*. 13(6), 65-97. (In Persian).

قراءة تفكيكية وفهم للأيدولوجيات الجديدة «مراجعة وتحليل قصيدتين لحمد الماغوط وأحمد شاملو»

زهرة قرباني مادواني^١ | أمير مسگر^٢

١. الكاتبة المسؤولة، أستاذة مشاركة، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الأدب الفارسي و اللغات الأجنبية، جامعة العلامة الطباطبائي، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: zghorbani@atu.ac.ir

٢. دكتوراه، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الأدب الفارسي و اللغات الأجنبية، جامعة العلامة الطباطبائي، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: amir_mesgar@atu.ac.ir

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	جاك دريدا بالتأثير من نظريات الشك واللايقين التي ظهرت في القرن العشرين، قام بتقديم نظريته التفكيكية في الغرب. بعد أن استطاع التقيد الحديث أن يقضي على الملايسات الخارجية التي ترتبط بالنص، وأن يجعل النص نفسه وشكله وبنيته أساساً للتقيد، فقد شاهدنا التركيز على النص دون النظر إلى الدور الفعال الذي بإمكان المخاطب أو القارئ أن يلعبه في تفسير النص. ولكن دريدا مع نظريته التفكيكية أعطى دوراً بارزاً للقارئ وبهذا الشكل شاهدنا الاهتمام الواسع بالقارئ والمفسر. كان يعتقد دريدا بأنه ليس هناك معنى ثابتاً للنص ويختلف المعنى باختلاف القارئ والمفسر، وكذلك التناقضات الموجودة في النص هي الأخرى التي تسبب ظهور معاني مختلفة أو متناقضة في نص واحد. واعتبر دريدا الخلفيات الثقافية والفكرية التي يتمتع بها القارئ ذا أثر في أمر التحليل، وهذا الأمر هو ما يؤدي إليهم مختلف من النص. فلهاذا في هذا البحث بعد أن قمنا بتفكيك بنية قصيدة «مسافر عربي في محطات السماء» لـ «محمّد الماغوط» وقصيدة «لغنت» للشاعر «أحمد شاملو» استطعنا استخراج أيدولوجيات مختلفة من هاتين القصيدتين. فعلى سبيل المثال الشعاران في هاتين القصيدتين كانا من وراء نقد عدم التغيير في المجتمع وحاولا أن يحقّرا المخاطب على إيجاد تغيير في المجتمع، ولكن من خلال هدم البنية الموجودة في القصيدتين استطعنا أن نستخرج أيدولوجيات جديدة تقف أمام هذه الفكرة التي كان الشعاران من ورائها. جدير بالذكر بأن استخراج الأفكار الجديدة من هاتين القصيدتين، تم الوصول إليها من خلال التناقضات الموجودة في النص ولم يتم دسها بيد الكاتبين.

الإحالة: قرباني مادواني، زهرة؛ مسگر، أمير (١٤٤٦). قراءة تفكيكية وفهم للأيدولوجيات الجديدة «مراجعة وتحليل قصيدتين لحمد الماغوط وأحمد شاملو». بحوث في الأدب المقارن، ١٥ (١)، ٤٣-٦٢.

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2024.9713.2541